

Zmeny slovenského literárnokritického diskurzu na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia

VLADIMÍR BARBORÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

„Ocenenia i podpory hodné sú však na druhej strane i také kritické a ideovoestetické hodnotiace hlasy, ktoré takéto diela vedia náležite zhodnotiť, poukázať na ich spoločenský dosah, umelecké pôsobenie a zaradenie do našej socialistickej kultúry. (...) Už by sa vari nemalo stávať, aby sa diela našej socialistickej literatúry sotva čo i len zaregistrovali, alebo sa dostali dokonca pod žabykláče tiežkritikov, aby ich totálne rozfaklili, lebo nevyhoveli ich podivuhodným estetickým muštrám.“

Andrej Plávka¹

Ambíciou príspevku je postihnúť zmeny, ktoré nastali v reflexii literatúry na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, stanoviť ich časovú, vývinovú postupnosť a zároveň, na základe zisteného, vysloviť niekoľko postrehov k charakteru doby, postrehov vzhľadom na špecifický východiskový materiál nevyhnutne parciálnych. Východiskovým predpokladom je viackrát vyslovený názor, podľa ktorého išlo o premeny iniciované z mimoliterárneho priestoru a úzko súvisiace so širším dobovým rámcom, konkrétne s poaugustovým spoločenským a mocenským vývojom v Československu: teda názor, že išlo o tzv. neorganický zásah do relatívne autonómnej literárnej vývinovej štruktúry, resp. o radikálne zúženie jej dovtedajšej samostatnosti. Tento predpoklad určil aj materiálnu bázu práce.

Východiská príspevku sú empirické, ide o aktuálnu čitateľskú skúsenosť s tou časťou verejnej prístupnej dobovej produkcie, ktorá sa venovala reflexii jednotlivých diel slovenskej poézie a prózy. Sledujem teda iba textový povrch, pričom je pravdepodobné, že iba on nestačí na úplnú rekonštrukciu situácie, ba dokonca o nej povie menej, než iné žánrové segmenty, nehovoriac o osobných svedectvách či archívnom materiáli. Výber recenzií nie je hodnotový a berie do úvahy celú kritickú produkciu, ktorú redakcia v danej dobe zaradila do časopisu, bez ohľadu na to, či je autorom konkrétneho textu Hamada alebo Andruška, Šútovec alebo Hajko. Na druhej strane nerešpektujem dôsledne štruktúru rubriky v časopise a zaoberám sa rovnako tzv. článkovou recenziou mimo kritickú rubriku, ako aj glosami, ak sa venujú pôvodnej tvorbe. Vynechávam bilančné články, teda reflexiu presahujúcu jedno dielo, ako aj texty venované prekladom, literárnovedným a kritickým publikáciám, literatúre pre deti a mládež, literatúre faktu, memoárom a reedíciám. Zdroj tvoria tri ročníky *Slovenských pohľadov*, najstaršieho slovenského literárneho časopisu, jedného z periodík, ktoré „prežilo“ prelom decínií a na rozdiel od napr. *Mladej tvorby* či *Kultúrneho života* vychádzalo naďalej. Skutočnosť, že ide o jeden časopis je predpokladom určitej continuity, čo zároveň umožňuje sledovať jej narušenie (hoci práve história tohto časopisu je dobrým príkladom, ako sa „kontinuita značky“ mení na diskon-

¹ Nové úlohy našej literatúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 1, s. 1 – 4.

tinuitu a výsledná podoba v jednotlivých rokoch nemá vždy charakter plynulého nadväzovania a závisí aj od konkrétnej osoby šéfredaktora či personálneho obsadenia redakcie). Pri výbere konkrétnych troch ročníkov (83, 86 a 89) z rokov 1967, 1970 a 1973 som využil neutrálnu časovú symetriu (pravidelný trojročný cyklus) ako kontrast k očakávanej asymetrii vývinového procesu. Prečo – v rozpore s proponovanou temporálnou pravidelnosťou – netvorí rok 1968 stred, os zvoleného materiálu (napr. výberom ročníkov z rokov 1965, 1968, 1971), resp. prečo absentuje práve tento rok, rok „udalosti“? Dôvodom bol opäť predpoklad, ktorý sa vždy nanovo potvrdí pri historickom (nie iba literárnohistorickom) výskume tohto obdobia a ktorý počíta s fázovým posunom medzi „udalosťou“ a „procesom“, ktorý „udalosť“ spustila. Nejde napokon iba o asymetriu časovú, ale aj konkrétne – priestorovo a spoločensky – historickú, ako to dobre vidieť pri jednoduchom porovnaní dôsledkov tej istej udalosti (augustovej okupácie) v Čechách a na Slovensku: o rôzny priebeh procesu s rovnakým názvom – normalizácia.

Slovenské pohľady uverejnili v roku 1967 štyridsať ohlasov pôvodnej slovenskej poézie a prózy od štrnástich autorov (jeden pod značkou). Kriticky časopis utváralo – kvantitatívne videné – hlavne päť prispievateľov, z ktorých každý napísal viac ako tri recenzie: A. Bagin (4 texty), M. Hamada (4), P. Plutko (9), J. Štrasser (4) a I. Vaško (5). (Ďalšími autormi ročníka boli napr. V. Petrík, P. Vongrej, T. Winkler, M. Šútovec, V. Marčok či P. Vilikovský.) Pri pokuse o postihnutie dobového kritického idiomu budem venovať pozornosť hlavne textom Bagina, Hamadu, Plutka a Šútovca.

Profilovým kritikom 83. ročníka *Slovenských pohľadov* bol Milan Hamada. Vzťah redakcie k nemu je zrejмый aj z umiestnenia jeho príspevkov – článkových recenzií – mimo recenznú rubriku, niekedy aj do čela čísla. Hamada pristupuje k dielu štruktúrne, cez sériu významových opozícií (napr. v článku Hodnoty a literatúra² stavia proti sebe „sféru života“ a „sféru užitku“, „slobodnú hru“ voči „utilitárnemu“, a to ako „čiastkové“ proti „celistvému, neredukovanému“), no tie prekračuje k vlastnej koncepcii človeka – ide ponad štruktúrnú tvárnosť textu, jeho jednorazový recepčný účinok i vnútorný kontext literatúry k životnej funkčnosti diela, k jeho potencii formovať, projektovať, konceptualizovať človeka. Kritikovo úsilie o celostné premyslenie antropologickej problematiky mohlo byť celkom oprávnené vnímané ako prechod z dobovo tolerovaného priestoru estetickéj autonómie do oblasti monopolizovanej dobovou ideológiou. Ak necháme bokom konkrétne, pravdepodobne aj osobne motivované okolnosti normalizačnej ostrakizácie Milana Hamadu, potom možno povedať, že jeho osud v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch mal svoju logiku: ak proklamoval „oslobodenie od ideologicky chápanej histórie“ a „návrat k inak poňatej dejinnej konkrétnosti“ (v úvahe Múdrosť poézie³ – jej východiskom je Buzássyho *Škola kynická*), vytváral konkurenčný projekt k ideológii fundujúcej aktuálnu mocenskú konfiguráciu.

Hamada bol zároveň uznávanou, citovanou a parafrázovanou literárnokritickou autoritou a niektoré výrazové prvky, zväčša funkčne využité v jeho statiach, začali zakladať aj jeden typ nadindividuálneho kritického slovníka tých čias. Už v názve recenzie Jána

² S podtitulom Nad tvorbou Vincenta Šikulu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 1, s. 9 – 13.

³ In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 3, s. 20 – 23.

Štrassera V zápase o duchovnú celistvosť človeka⁴ (takisto o Buzássyho *Škole kynickej*) nachádzame charakteristické, významovo takmer neohraničené lexémy a slovné spojenia z nadosobnej dobovej paradigmy – ďalšie sú v samotnej recenzii („*ohraničenosť ľudského bytia*“, „*podstata ľudskej existencie*“, „*ľudská individualita*“, „*skutočnosť*“, „*duchovná celistvosť ľudského bytia*“...). V spojení s esejistickými ambíciami – predstaviteľom dobovo produktívneho typu esejistiky bol M. Rúfus – sa tento typ antropologicky založenej a bona fide humanisticky angažovanej reflexie literatúry významovo vyčerpal v recenziách Imricha Vaška, a to v podobe, ktorá sa miestami nedala rozoznať od recenzného jazyka sedemdesiatych rokov. Ťažko povedať, či vetu „*bytosť sa angažuje za človeka plného, čistého, za život hlboko ľudský*“⁵ napísal Rosenbaum, Okáli – alebo Vaško.

V porovnaní s prístupom M. Hamadu je kritické písanie Albína Bagina i Pavla Plutka sústredené na samotné dielo: poetologicko-štruktúrny prístup, pre Hamadu východiskový, je pre Bagina i Plutka prostriedkom nielen významovej analýzy, ale aj estetického zhodnotenia diela a jeho zaradenia do kontextu, ktorý môže byť utváraný buď na báze individuálneho autorského vývinu, typológie aktuálnej tvorby, alebo v súvislostiach literárnohistorických. Baginovo písanie je dobovo nepríznačné, rezistentné voči časovým sloganom i slovnej „pene dní“. Precízna rekonštrukcia materiálu, jeho typologická identifikácia a literárnohistorické zaradenie je pre kritika predpokladom estetického zhodnotenia. Literatúra tu vystupuje ako autonómny systém, interpretačne zvládnuteľný vo svojej imanencii. Kritika v takomto poňatí funguje ako jeden z „kódov sprostredkovania“ diela na ceste medzi literatúrou a čitateľom („spoločnosťou“), ku ktorému je kritik ako vykladač, interpretátor obrátený. Naopak Hamada sa obracia k literatúre ako k médiu istých sociálnych nárokov, tie však artikuluje ako výsledok *individuálneho* premyslenia ľudskej situácie (práve toto osobné ručenie ho odlišuje od ideologicky fundovanej kritiky, reproduktívnej a variujúcej už artikulovaný a zväčša mocensky zaštitený spoločenský konsenzus).

Kritický rukopis Pavla Plutka je v niečom podobný Baginovmu, podstatné rozdiely sú ale v rozložení dôrazov, v temperamente. Hoci predpokladom tvorby mu je schopnosť básnika stvoriť vlastný svet, za rovnako dôležitý považuje pomer tohto sveta ku skutočnosti. (Vôbec „vzťah k realite“, vyjadrený napr. v protiklade autentického a štylizovaného, sprostredkovaného, umelého bol v tejto dobe kruciálnou otázkou literárnej estetiky.) Práve týmto kritériom v recenzii Strážayovho debutu *Veciam na stole*⁶ („... vzťah ku svetu a životu je, popri talente vytvoril účinný estetický tvar, pre osud básne rozhodujúci...“) kriticky hodnotí situáciu najmladšej slovenskej poézie: považuje ju za epigónsku, verbalistickú, podliehajúcu „papierovým predlohám“, schopnú vyprodukovať už len „informáciu informácie“, pričom Strážay mu v tomto kontexte predstavuje vzácnu výnimku. Na Plutkovi je zaujímavá schopnosť nedať si imponovať jazykom doby a prostredia (preukázal to aj v kontexte iného časopisu a žánru, vid' Sedem interpretácií Stachovho Obradu s plameňom). Nevystupoval, a aj to ho spája s Baginom, ako generačný kritik, obaja písali tak o knihách starších autorov, ako aj o debutantoch (Plutko: Bunčák, Žáry – Strážayov debut, Bagin: Mihálik – Gavorníkovej *Pohromnice*).

⁴ In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 1, s. 139 – 141.

⁵ VAŠKO, Imrich: Básnik sa potkyna o jeseň. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 2, s. 139 – 141.

⁶ Osobitý hlas. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 117 – 118.

Koncepčne i generačne vyhranený, teoreticky ambiciózny a typologicky pozoruhodný prístup k literárnemu dielu predstavuje reflexia súdobej mladšej prózy Milana Šútovca. V roku 1967 uverejnil iba dva príspevky, ktoré sú však zaujímavým pokusom diferencovať aktuálnu produkciu na základe imanentných literárnych kritérií („literárnosti“) konkrétnou materiálou analýzou. Šútovcov prístup zároveň subsumuje širšiu, nadindividuálnu dobovú problematiku: otázky položené estetike prózy, noetické rámce, v ktorých boli riešené, možné prístupy i varietu ponúknutých odpovedí. Jeho písanie je zároveň príspevkom k problematike generačnej diferenciácie mladšej literatúry a má postulatívny charakter: typologická odlišnosť tu nadobúda hodnotovú príznakovosť. Na základnú otázku, ktorú viac či menej akcentovala väčšina recenzentov, na otázku vzťahu „literatúra – život“, odpovedá jednoznačne: „(...) literatúra je viac než život. Bez tohto predpokladu v sebe (...) nik živý bránou umenia neprešiel...“⁷ pričom tieto východiská sú aj určujúcou inštrukciou pre typológiu autorských typov v kontexte aktuálnej produkcie (Belo Kapolka je mu „literárny laik – v tom zmysle, v akom je napr. Johanides znalec a profesionál...“, pričom kritéria onoho „znalectva“ majú svoj pôvod v postulátoch ruského formalizmu: „Jaroš, Johanides, Kot demonštrujú svojim textom o. i. určité metodologické vierovyznanie... tvoria literatúru obnaženej metódy...“). Naznačený protiklad umenia (ako „antientropickej enklávy“) a spoločenskej reality (tvoriacej „mimoestetické okolie umenia“) rozvinul v širšej úvahe v úvode recenzie Slobodovej *Britvy*,⁸ pričom upozornil na absenciu spoločenského románu, ktorá má „smerodajný vplyv nielen na podobu, ale i na povahu či kvalitu celého národného umenia“. Slobodov román zhodnocuje v kontraste s prózami V. Šikulu: dôvod jeho úspechu (konkrétne knihy *Nebýva na každom vršku hostinec*) vidí v tom, že „dokázal komunikovať s národnou mentalitou (...) potvrdil naše predstavy o nás samých, zalahodil našej národnej márnomyseľnosti (...) utvrdzuje mýty o slovenskej mentalite...“.⁹ Šikula podľa Šútovca potvrdzuje známe, vonkajšie „mentálne obsahy etnika“, Sloboda s ním „polemizuje z pozície skrytých mentálnych obsahov“. Tu Šútovec, podobne ako Hamada, prekračuje aktuálne zhodnotenie jednotlivého diela smerom k rozsiahlejším štruktúrnym celkom – k literatúre, kultúre, ale i spoločnosti a národu. Jeho vyhranená, generačne determinovaná a sčasti normatívna predstava literatúry ako tvaru a spisovateľstva ako metodologickej práce (postupu), jeho schopnosť „rozboru“ a prikrej typologickej diferenciácie s hodnotovým výsledkom (vid’ protiklad Šikula – Johanides či Sloboda), jeho analytický, univerzálny, „literárnosťou“ fundovaný alebo, ako to sám neskôr pomenoval, „anorganický“ model epiky,¹⁰ to všetko je opakom Hamadovho antropologicky motivovaného dovoľávania sa syntézy, ľudskej celistvosti, autenticity, ale aj porozumenia pre región – teda napr. opakom Hamadovho konkrétneho odmietnutia Johanidesovej prózy *Nie*¹¹ ako „bohahapustého happeningu“, „ohurovania“, „omračovania“, „atraktívnej senzualnej exhibície“,

⁷ Belo Kapolka čo a ako. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 8, s. 138 – 139.

⁸ Nad novým románom Ruda Slobodu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 9, s. 65 – 69.

⁹ Prinajmenšom mýtus o pracovitosti Slovákov – exploitovaný Mináčom – Šikula nepotvrdzuje: významné pasáže jeho próz, a práve v knihe *Nebýva na každom vršku hostinec* (napr. rozprávanie o dvoch mlynároch), sú adoráciou „tvorivej lenivosti“.

¹⁰ ŠÚTOVEC, Milan: *Rekapitulácia nekapitulácia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 175.

¹¹ Modernistická mystifikácia. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 5, s. 131 – 132.

„pokračovania rôznych avantgárd zbavených kontaktu so životom“, odmietnutia v mene autenticity, ktorou je Hamadovi „dôslednosť, s akou sa chce umelec vyznať vo vlastnej situácii“. Upozorňujem, že porovnanie dvoch kritických prístupov nemá v tejto štúdiu hodnotiace ambície. Pristavenie sa nad dávnymi textami M. Šútovca je iba kontextuálne – chce upozorniť na dobovú podnetnosť, povedzme aj polemickú, tohto typu reflexie, na typ noteticky zdôvodnenej kritiky, pracujúcej s kontrolovateľnou predstavou prózy a uvedomujúcej si aj pri jednom diele literatúru ako celok.

Reflexia literatúry v 83. ročníku *Slovenských pohľadov* v roku 1967 vychádzala z rôznych, individuálne fundovaných prístupov k pôvodnej tvorbe. V textoch nebola prítomná zjavná ideologická výstuž, hoci možno hovoriť o dobovom výrazovom niveaue – všeobecných, významovo široko rozpätých slovách (človek, skutočnosť, realita, štruktúra, autenticita...): tie však každý z ambicióznejších recenzentov dokázal konkretizovať tak vo vzťahu k dielu, ako aj k vlastnej koncepcii literatúry. Pre reflexiu predstavovala literatúra autonómny priestor, kritika vystupovala ako rovnocenný partner literatúry. Pokusy o presah boli vedené od literatúry do „skutočností“, „reality“, „sociálnej sféry“, nie naopak, postuláty boli vecou jednotlivých kritikov. Predpokladané ideologické či mocenské inštrukcie nie sú odvoditeľné z textov, z jazyka recenzií (ako to bolo charakteristické najmä v prvej polovici päťdesiatych rokov), treba ich hľadať v iných žánroch a hlavne v iných, menej transparentných štruktúrach: nepochybne existujúce dobové limity (pri-pomeňme napr. tlačový dozor) mali skôr podobu na povrchu neviditeľného vytesnenia (dôležitejšie než „čo sa musí“ bolo „čo sa nemôže“).

Ak v roku 1973 napísal A. Plávka, že „už by sa vari nemalo stávať, aby sa diela našej socialistickej literatúry sotva čo i len zaregistrovali“, môžeme to čítať aj ako výčitku dobe nedávno uplynulej, teda druhej polovici šesťdesiatych rokov, ktorá mala istý – a vzhľadom na Plávku možno predpokladať že generačný – segment slovesnej produkcie prehliadať. Aký bol pomer medzi recenziami diel starších a mladších autorov? (Za mladších tu pokladám tých, čo knižne debutovali v šesťdesiatych rokoch: nejde o striktné generačné kritérium, iba o edičnú štatistiku.) V ročníku recenzovali trinásť „mladých“ autorov, tak Šikulu, Jaroša, Gavorníkovú či Strážaya, ako aj Baráthovú či G. Hupku (nar. v roku 1925), niektorých aj dvakrát (Buzássy). Starších autorov bolo viac – osemnásť, pričom aj v tejto skupine možno rozlišovať medzi tými, čo dokázali publikovať (a niektorí sa aj skompromitovať) počas päťdesiatych rokov (Žáry, Bunčák, Horov... a samozrejme Lajčiak), a tými, čo sa po mnohoročnom dištanci publikačne do literatúry vracali (Silan, Florin, Beniak, Lukáč – „rehabilitačný“ proces v slovenskej kultúre šesťdesiatych rokov, miera jeho dôsledností, zavŕšenosti... je témou na samostatnú štúdiu; tu môžem iba zmieniť, že jeho súčasťou bola aj literárna kritika v *Slovenských pohľadoch*). Časopis, samozrejme v závislosti od dobovej knižnej produkcie, recenzoval autorov bez ohľadu na vek, generačné zaradenie či dobové renomé.

Vo vzťahu k zvolenej materiálnej báze možno k roku 1970 pristupovať z dvoch strán: časová následnosť po roku 1967 orientuje výskum vývinovo, na sledovanie pomeru kontinuity a zmeny; retrospektívny pohľad, ovplyvnený znalosťou toho, čo nasledovalo, „číta“ v textoch zárodok budúceho stavu.

V porovnaní s rokom 1967 sú v 86. ročníku *Slovenských pohľadov* z roku 1970 viditeľné určité drobné zmeny v recenznej rubrike: volá sa Knihy, meno autora príspevku je uvedené až na konci recenzie, bibliografické údaje už v jej záhlaví, čo by mohlo byť signálom, že akcent sa presúva z kritického textu na recenzované dielo. V štruktúre časopisu sa stratila rubrika Glosy a pribudla Zo súkromnej knižnice (tá ma v každom čísle iba jedného autora a venuje sa predovšetkým prekladom a českým knihám). Tzv. článkové recenzie na začiatku časopisu boli nahradené bilančnými staťami (M. Hamada o poézii a P. Števček o próze v č. 2). O autorstvo tridsiatich textov, ktoré reflektovali pôvodnú poéziu a prózu, sa podelilo trinásť prispievateľov, z nich osem publikovalo v časopise aj pred tromi rokmi, pričom do tohto ročníka prispeli dvadsiatimi textami. Profilovými autormi boli P. Števček (5 recenzii), J. Štrasser (4), V. Marčok (3), V. Petřík (3) a P. Plutko (3), dve recenzie napísali M. Šútovec, P. Zajac, T. Winkler a I. Kadlečík.

Slovenské pohľady v roku 1970 štatisticky zachovávajú personálnu kontinuitu literárnej kritiky s predchádzajúcim obdobím. Príznačky zmeny sú čitateľné skôr s vedomím ďalšieho vývoja, než zo samotnej rubriky: absentuje v nej M. Hamada, ale v ročníku má štúdiu o poézii posledných rokov a jubilejný článok k šesťdesiatke Michala Chorvátha. Prirodzene, s odstupom niekoľkých desaťročí je zrejmejšie, že všetky transformácie literárneho procesu na začiatku sedemdesiatych rokov boli dvojakého druhu, pričom každý bol iniciovaný z iných zdrojov. Na jednej strane stoja vnútorne motivované, organické vývinové zmeny (literatúry, časopisu i jeho rubriky), na druhej zmeny spôsobené vonkajším tlakom.¹² Takéto rozlíšenie je vlastne triviálne a samozrejme sa ponúka ako metodologická inštrukcia: problém začína tam, kde na konkrétnom materiáli máme odlišiť, čo bolo motivované „vnútorne“ a kde pôsobili „vonkajšie“ inštrukcie. Nejde ani tak o krajné polohy indoktrinácie, ktoré sú ľahko identifikovateľné prostredníctvom transparentného jazyka, ale skôr o sféru „názorov“, koncepcií, estetických hodnotení a vývinových modelov, sféru vyjadrenú o. i. aj žánrom recenzie: segment z pôvodného „organického“ modelu mohol poslužiť aj ako výstuž voluntárnej, zvonka presadenej konštrukcie. Pritom už samotný prelom desaťročí prirodzene sugeroval „bilančnú situáciu“, potrebu „poupratovať“, usporiadať zložitý a stále menej prehľadný korpus novej literatúry. (Alebo išlo o priamo nevyjadrené vedomie konca jednej epochy, éry...?) Táto tendencia je zrejماً v žánroch, ktoré presahujú recenzné rámce a možnosti, napríklad v štúdiu P. Zajaca Od provizória k tvorbe,¹³ publikovanej na pokračovanie, v ambicióznom pokuse o určenie vývinových a typologických súradníc súdobej prózy. Objavuje sa však aj v reflexii jed-

¹² Tento ročník *Slovenských pohľadov* predstavuje aj dôležité materiálové východisko pre rekonštrukciu alternatívnej podoby slovenskej literatúry v prvej polovici sedemdesiatych rokov. Najviditeľnejšie je to v próze, v publikovaných úryvkoch z väčších projektov, ktoré vyšli až v deväťdesiatych rokoch (Šikulov *Ornament*, Kuželova *Lampa*, Hruzove texty z *Párenia samotárov...*). Ale aj v žánri literárnohistorickej reflexie je napr. štúdia Vladimíra Petříka alternatívou k tomu, čo nasledovalo (konkrétnou prácou s materiálom päťdesiatych rokov a predovšetkým postojom k nemu. Vid' Petřík, V.: *Spory o novú literatúru*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 6, s. 14 – 23, č. 7, s. 26 – 35, č. 8, s. 29 – 36.) Príznaková je však aj skutočnosť, že text už nemohol vyjsť pod pôvodným názvom *Spory a rozpory* (K patológii literárneho života), ktorú má v neskoršom knižnom vydaní (In: PETRÍK, Vladimír: *Tvorba a proces*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 55 – 98).

¹³ In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 7, s. 36 – 48, č. 8, s. 86 – 95, č. 9, s. 21 – 29.)

notlivých diel. Napr. kritické zhodnotenie Slobodových *Šedých ruží* predosiela M. Šútovec stručným vývinovo-typologickým modelom prózy posledného desaťročia s dôrazom na premenu jej hrdinu a žánrového profilu;¹⁴ v úvode recenzie Kuželovho *Úteku z neba* od P. Števčeka¹⁵ sa nachádza zaujímavý pokus o revíziu ustálenej typológie mladšej slovenskej prózy...

Práve v inej recenzii Pavla Števčeka¹⁶ je jedna tendencia slovenskej prózy šesťdesiatych rokov zhodnotená kriticky – spolu s knihou, ktorá má na ňu nadväzovať: „(...) schéma nahradila schému, hoci tá bola pôvodne protischematická. Pretrvávanie tohto stavu prózy (...) ju ochudobňuje o sociálnu analýzu, podvzúje epické poznanie (...) človek tejto prózy je vôbec bezdejinný (...) Kniha je konštrukciou (...) bez štipky dôsledne ľudsky žitého života (...) nákladný dušezpyt Izakovičov kvíli prázdnotou, neprítomnosťou pravých životných situácií.“ Výhrady voči tvorbe šesťdesiatych rokov a spôsob, akým sú vyslovené, pripomínajú postupy normalizačnej kritiky – paušálnej, nerozlišujúcej, operujúcej s protikladom „životnosti“ a „literárnosti“. Podobne aj hodnotenie, vyslovené P. Plútkom v recenzii Ondrušovho *Kľaku*¹⁷ (obava, „aby sa z pôvodnej autentickej a esteticky pôsobivej výpovede nestala konvenčná a schematická konštanta“, a upozornenie na riziko „prechodu ... k plochej emocionálnosti, smerujúce j... k rutinovanému afektu“) môže byť dnes, v čase permanentnej, „procesuálnej“ rehabilitácie tohto básnika, interpretované ako ideologická príprava k jeho vytesneniu z literatúry v prvej polovici sedemdesiatych rokov. A napokon v recenzii Jarošových *Krvavín* konštatuje V. Petřík,¹⁸ že „typ experimentátorskej tvorby“, ktorému sa „blíži z inej strany Sloboda a Johanides“, „nevýdal zatiaľ v slovenskej literatúre dielo nespornejších umeleckých hodnôt“. Príklady uvádzam, aby som upozornil na podobnosť medzi individuálnou, vnútorne motivovanou, „organickou“ reflexiou vývinového procesu slovenskej literatúry a tým, čo s odstupom času vieme identifikovať ako mocensky moderované, manipulované „zhodnotenie krízového obdobia“. (Inou vecou je, že jedno aj druhé malo v niektorých prípadoch rovnaké personálne krytie.)

Základnou témou príspevku je ale otázka continuity vývinového procesu na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, textovou bázou žánrový segment literárneho časopisu daného obdobia. Pri porovnaní recenzných rubriík 83. a 86. ročníka *Slovenských pohľadov* nie sú viditeľné také zmeny, ktoré by mali zásadný, „katastrofický“ charakter a naznačovali systémovú diskontinuitu – zásah zvonku. Tento záver je limitovaný zvolenými materiállovými východiskami. Inak by vec vyzerala už len pri pohľade na iný časopisecký žánr či na personálne zmeny v redakcii: tu by bol dostatočne výrečný fakt, že od čísla

¹⁴ „(...) typ znechuteného a večne zamysleného budovateľa socializmu tých čias sa postupne zmenil na ešte zamyslenejšieho sentimentálneho hľadača strateného detského raja a onedlho už len na kľbko otáznikov a vlastných komplexov a problémov, až vyúsťil do typu svojprávneho, v prozaickom slova zmysle slobodného človeka, ktorý si hrá svoju hru bez ohľadu na spoločenské a ekonomické pomery, pridŕžajúc sa skôr konvencií žánru než akýchkoľvek iných.“ Výpredaj za znížené ceny. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 3, s. 117 – 119.

¹⁵ Túžba po epike. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 3, s. 119 – 121.

¹⁶ Taká psychodráma. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 8, s. 110 – 111.

¹⁷ Znepokojenie nad Kľakom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 9, s. 110 – 111.

¹⁸ Skúsenosť a konštrukcia. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, 1970, č. 6, s. 107 – 109.

desať sa namiesto mien redaktorov uvádza zloženie redakčnej rady, najmä ak z osobných svedectiev poznáme celú kauzu okolo májového, tzv. českého čísla i jej protagonistov.

Celkom inak sa veci majú, ak porovnáваме recenznú produkciu 89. ročníka *Slovenských pohľadov* z roku 1973 s kritikou v rovnakom časopise pred tromi či šiestimi rokmi. Tu je potrebné uplatniť odlišný prístup, než v predchádzajúcom prípade: tam na prvý pohľad zrejme kontinuita vyzývala, „provokovala“ k zvýšenej pozornosti pri vyhľadávaní odlišností – o tri roky neskôr je potrebné pozorne rekonštruovať akýkoľvek náznak, ktorý by umožnil v materiálnom substráte ročníkov 86 a 89 nájsť aspoň skromnú spoločnú významovú bázu, nehovoriac už o totožnosti. Dvadsaťpäť textov napísalo osemnásť recenzentov a z tohto počtu iba A. Bagin, J. Števček a V. Petrik, spolu autori štyroch textov, teda slabej šiestiny produkcie, prispievali do časopisu pred tromi či šiestimi rokmi. (Pre porovnanie – v roku 1970 dve tretiny príspevkov napísali autori publikujúci v časopise už pred tromi rokmi.) Najviac recenzií do 89. ročníka napísal Ivan Sulík – tri reflektovali pôvodnú tvorbu, ďalších päť široké spektrum od memoárov, prekladov až k literárnej vede – dvomi prispeli napr. Kusý, Okáli či Rosenbaum, autormi ročníka boli aj Resutík, Zambor, Žemberová, Hajko, Andruška alebo Slobodník. V porovnaní s rokom 1967 sa výrazne znížil počet recenzií pôvodnej tvorby – o pätnásť (skutočná preukaznosť uvedeného poklesu by sa však ukázala až pri korelácii počtu vydaných kníh pôvodnej beletrie v daných obdobiach, teda cca v rokoch 1966 – 1967 a 1972 – 1973). Zmenila sa aj žánrová štruktúra recenzovaných kníh: napr. v 1. čísle popri jednom diele pôvodnej tvorby (Žáry: *Azúrová anabáza*) sa tri recenzie venovali literárnej vede a ďalšie reedícii klasiky, antológii a literatúre pre deti a mládež. Komplementom k rubrike Knihy sa stala rubrika Z literatúr socialistických krajín – pred tromi a šiestimi rokmi boli recenzie prekladov súčasťou rubriky bez ohľadu na to, odkiaľ knihy pochádzali. Autorský profil literárnej reflexie podstatným spôsobom utvárajú literárni vedci a historici (Slobodník, Kusý, Rosenbaum, Tomčík, Petrik, J. Števček...). Recenzovali predovšetkým tvorbu autorov staršej generácie: Slobodník Žáryho, Kusý Hrušovského, Rosenbaum Horova a Plávku...

Pri tejto príležitosti môže byť zaujímavé pripomenúť generačné rozvrstvenie recenzovaných autorov. Podobne ako v roku 1967 využijem iba približný generačný raster, pričom okrem starších autorov a autorov šesťdesiatych rokov vyčlením aj debutantov z aktuálneho desaťročia. Najviac recenzií – jedenásť – sa venovalo tvorbe starších spisovateľov, pričom väčšina z nich sa etablovala už v pred rokom 1945 (Bunčák, Fabry, Horov, Hrušovský, Plávka, Žáry), sedem autorom šesťdesiatych rokov a šesť tým, čo debutovali v rokoch sedemdesiatych. Štatistiku však treba korigovať pripomenutím skutočnosti, že v prípade debutantov nešlo vždy o ľudí najmladších – „autor šesťdesiatych rokov“ Ján Jonáš (nar. 1919) bol vrstovníkom vtedy už nebohého a klasicizovaného Rudolfa Jašíka, prvá kniha vyšla Gizele Kocourekovej v čase, keď mala autorka osemdesiat rokov.

Charakteristická pre dobový prístup k literatúre je Rosenbaumova recenzia Plávkovho *Testamentu*.¹⁹ Začína postulátom, ktorý však nie je obrátený k dielu či autorovi, ale sebabičujúco „do vlastných radov“: „Zdôvodnila a objasnila literárna kritika fakt, že

¹⁹ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 2, s. 136 – 138.

*Plávko*vo dielo, dielo národného umelca, je význačným obohatením našej socialistickej kultúry, nadväzujúcej na klasické dedičstvo?“ Na začiatku – nie ako hypotéza, ale ako neoddiskutovateľný „fakt“ – stojí presvedčenie o hodnote diela (potvrdené skutočnosťou, že ide o národného umelca) a povinnosťou kritiky je „zdôvodnenie a objasnenie“ tejto skutočnosti. Ak Plávka v prvom čísle volal po „hodnotiacich hlasoch, ktoré (...) diela vedia náležite zhodnotiť, poukázať na ich spoločenský dosah, umelecké pôsobenie a zaradenie do našej socialistickej kultúry“, táto recenzia je promptnou odpoveďou na jeho požiadavku. Kritika tu nadobúda podobu služby, reaguje na spoločenskú objednávku, jej funkciou sa stáva plnenie zadaných úloh. Takto „úkolovaná“ prestáva byť partnerom literatúry, stráca autonómnosť a stáva sa závislou od iných, „nadradených“ štruktúr. Stráca však aj svoju problémovosť: ak hodnotu diela vopred určuje zadanie a samotný proces hodnotenia absentuje, ostáva otázkou, čím vyplníť zvolený žánrový vzorec. Jednoduchú univerzálnu odpoveď ponúka jazyk vo svojej dobovej rétorickej konkretizácii. Pretože ide o „vypožičaný“ jazyk, ktorý má vlastné funkčné jadro v inom než literárnom diskurze, a samozrejme o jazyk neosobný, neviazaný na individuálny idiolekt, jeho analýza v súvislosti so zvoleným žánrom a dobou by pravdepodobne nepreukázala nič nové. Či už je to Rosenbaum, ktorý v spomenutej recenzii píše o „človeku našej epochy“ alebo o „básnikovi angažujúcom sa v boji za dobro a spravodlivosť“, Slobodník,²⁰ upozorňujúci na Žáryho „humanisticky a svetonázorovo pokrokové postoje“, Kusý,²¹ hodnotiaci historický román kritériami marxistického poňatia dejín (triedny princíp, vývojové zákonitosti...), Okáli,²² ktorý oceňuje na Andruškovej próze úsilie „o určitý typizačný proces – najdôležitejší metodologický postup socialistického realizmu“ či Sulík na Fabrym²³ „spoločenský aspekt, aktuálnosť a angažovanosť zbierky (...) ľudské snaženie o mier, spravodlivosť a pokrok“. Citované by sa dalo rozširovať ďaleko nad rozsah tejto štúdie, pričom je zrejme, že uvedené mená sú zameniteľné a dali by sa nahradiť inými. Tento jazyk využívala väčšina prispievateľov, no v ročníku je aj niekoľko vecných recenzií, ktoré sa dobovej rétorike vyhýbajú (napr. Petrik, Bagin, Zambor).

K samozrejmej výbave literárnej kritiky patrí schopnosť naznačiť vývinové súradnice aktuálnej tvorby a zaradiť do nich dielo. Akontextovosť reflexie v prvej polovici sedemdesiatych rokov vynikne pri porovnaní s kritikou v predchádzajúcich ročníkoch časopisu. Nedávna, „krízová“ minulosť je skôr premlčovaná, vytesňovaná, kritizovaná iba nepriamo, v náznakoch a neurčitých formuláciách, odkazujúcich k bližšie neurčenej problematike „minulých rokov“. Čižmárik oceňuje poviedky Blažeja Beláka²⁴ ako tvorbu „naozaj realistického typu, aký mladá próza v minulých rokoch veľmi nepestovala“, pre Okáliho²⁵ je Andruškov „realistický pohľad, zvyrazňujúci súčasne i etickú funkciu príbehu (...) blýskaním na lepšie časy našej prózy“, Šimulčíková²⁶ dáva do protikladu „moder-

²⁰ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 1, s. 148 – 149.

²¹ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 2, s. 143 – 144.

²² In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 9, s. 133 – 134.

²³ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 10, s. 127 – 130.

²⁴ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 2, s. 141 – 142.

²⁵ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 9, s. 133 – 134.

²⁶ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 12, s. 129 – 130.

nost“ P. Koyša „s módnosťou, ktorá sa v našich reláciách vyznačovala v poézii istým samoučelným verbalizmom a zahmlieváním pojmov“. Aj takáto indiferentná podoba literárnej kritiky celkom zaujímavo svedčí o dobe. Potvrďuje predpoklad podstatnej systémovej rozdielnosti medzi sedemdesiatymi rokmi (režim zamlčívania) a pofebruárovou ofenzívnou, triedne agresívnou verziou socializmu (režim teroru) v Československu.

Iný spôsob, ako sa vyhnúť odíóznejšej téme predchádzajúceho literárneho vývinu, sa ponúkal najmä pri recenznom písaní literárnych historikov a uplatňoval sa predovšetkým pri tvorbe starších autorov. Stačilo uplatniť široké, ponad desaťročia idúce rámce a rekonštruovať tak rozsiahly kontext, v ktorom sa bezprostredná minulosť jednoducho stratila. Ak potom I. Kusý reflektuje román Jána Hrušovského,²⁷ môže začať pred prvou svetovou vojnou a posledné desaťročie jednoducho obísť.

Mezaliancia literárnej kritiky a historiografie však prinášala aj určité komplikácie. Ján Števček, ktorý v tom čase intenzívne pracoval na koncepcnej, teoreticky fundovanej literárnohistorickej rekonštrukcii modernej slovenskej prózy, pravdepodobne musel nad recenziou Jonášovej prózy *V znamení panny*²⁸ na chvíľu poprieť sám seba, aby napísal, že roľníctvo ako „polozabudnutá a vlastne i zavrhnutá látka“, s ktorou Jonáš vstúpil do literatúry, „dnes potrebuje iný prístup (...) vyžadujúci si trochu pravdy, životnej skúsenosti, menej teórie“. Števčekov text charakterizuje vôľa rehabilitovať autora i tému, zastať sa románu pred očakávanými obvineniami zo schematizmu. Recenzent úporne polemizuje s imaginárnym oponentom, pričom aj z jeho „záchranného“ písania je implicitne zrejmé, že ide o vývinovo prekonaný, okrajový a do centra voluntárne dosadzovaný typ epiky. Akoby tou druhou stranou sporu bol Števček, literárny historik, ktorého v intenciách dobovej objednávky chce Števček-recenzent presvedčiť o hodnote Jonášovho románu.

Ak si ako jedno z možných kritérií pri charakteristike recenznej produkcie roku 1973 zvolíme pomer k predchádzajúcemu vývinu literatúry, potom kritika tohto obdobia využíva skôr stratégiu vytesnenia, premlčania, zabudnutia: nenadväzuje, ani polemicky, na literárnu situáciu z konca šesťdesiatych rokov. Podobne pracuje aj s konkrétnou spoločenskou skúsenosťou daného obdobia, s emblematickými udalosťami a dátami tých čias (obsadenie Československa armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy, 21. august 1968...). Pozoruhodnou výnimkou je recenzia Ondreja Marušiaka.

Spomenul som, že väčšinu recenzií ročníka charakterizujú rétoricky inauguračný prístup k jednotlivým dielam, rezignácia na hodnotovú hierarchiu, rekonštrukciu aktuálneho kontextu a zároveň vytesňovanie, zamlčovanie predchádzajúceho desaťročia. Z tejto indiferentnosti sa vydeľuje príspevok Ondreja Marušiaka venovaný Lajčiakovej básnickej skladbe *Úskalia*.²⁹ Recenzent, podobne ako jeho autor, je konkrétny, hovorí o „šesťdesiatom ôsmom“, keď sa „obroda nášho života“ dostala „do nebezpečných zákrut na križovatkách dejín“, hovorí o období, „ktoré sa nemôže a nesmie zopakovať“, veď bolo „tak nebezpečne zlé“. „Máme porozumenie k veršom, ktoré (...) oznamujú, ako sa ublížilo básnikovi v šesťdesiatom ôsmom“. Marušiak dokonca mierne kritizuje Lajčiaka za to, že „konkretizácia vinníkov nie je celkom konkrétna“, pretože túži „po takých slo-

²⁷ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 2, s. 138 – 139.

²⁸ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 7, s. 135 – 137.

²⁹ In: *Slovenské pohľady*, roč. 89, 1973, č. 9, s. 125 – 128.

vách, ktoré by v skratke vyjadrili čoraz viac – všetko“. Pochváli však „bodru, optimistickú (...) oslavu toho dňa, keď ‚nábrežie videlo ich prichod‘“, dňa, ktorý Lajčiak zvečnil vo veršoch, ktoré zasa recenzent s potešením odcitoval: „Ulicou augusta motory pancierov/ hučali v obavách o deň, čo mohol vzísť...“. Možno súhlasí s Marušiakom, keď ďalej píše, že „toto a taktó nevyslovil u nás ešte ani jeden básnik“. Táto recenzia, ktorá nielen sleduje básnikovu intenciu, ale – ak je treba – ju aj tvorivo domýšľa a rozvíja, je v danom ročníku výnimočná: ak väčšinu príspevkov charakterizuje určitá akontextuálna únikovosť, ten Marušiakov má svoje overené literárnohistorické súradnice. Vracia sa tam, odkiaľ Lajčiak vyšiel, do prvej polovice päťdesiatych rokov: „Vyzretý človek a básnik akoby nám teraz zopakoval (...) svoje niekdajšie priekopnícke prvenstvo, keď ako zápalistý mladoň vítal nový svet.“ Nejde pritom o návrat literárnohistorický. Atmosféru tohto obdobia sprítomňuje v podobe požiadaviek, postulátov, aktualizuje ju a rehabilituje – čím iným je volanie po „konkretizácii vinníkov“? Marušiakova recenzia je príznakom recidívy, vývinového regresu. Nie je symptomatická pre dobu, v ktorej vyšla, nepredstavuje relevantnú vývinovú tendenciu, skôr, v porovnaní s ostatnými príspevkami ročníka, kuriozitu.

Takto však text zhodnocujeme z odstupe. Vo svojom čase aj regresívny návrat do päťdesiatych rokov mohol byť vnímaný – či už s nádejami, alebo s obavou – ako jedna z vývinových alternatív. Ale to už nie je reč iba o vývine literatúry – podoba týchto vecí sa utvárala v iných, mocensky fundovaných, „riadiacich“ vrstvách spoločenskej štruktúry, na ktorých bola kultúra či, presnejšie povedané, jej oficiálna časť jednostranne závislá. Tento vzťah bol pre literatúru prvej polovice sedemdesiatych rokov určujúci a poznamenal jej neskoršiu podobu a vývin.